

слат.	средньолатинський
тс.	те саме
фам.	фамільярне

Стеблина-Рудякова Л.М., Білик Н.Л. (Київ, Україна)
Витоки, здобутки і перспективи розвитку українсько-сербської та українсько-хорватської лексикографії

У статті висвітлюються основні досягнення і актуальні завдання перекладної лексикографічної практики в російському, українському, сербському і хорватському мовному дискурсі.

Ключові слова: українсько-сербська лексикографія, українсько-хорватська лексикографія.

В статье освещаются основные достижения и актуальные задания переводческой лексикографической практики в русском, украинском, сербском и хорватском языковом дискурсе.

Ключевые слова: украинско-сербская лексикография, украинско-хорватская лексикография.

The article highlights the main achievements and urgent task of translation lexicographic practice in Russian, Ukrainian, Serbian and Croatian linguistic discourse.

Key words: Ukrainian-Serbian lexicography, Ukrainian-Croatian lexicography.

Українсько-сербська та українсько-хорватська лексикографія виокремилася як гілка слов'янської перекладної двомовної лексикографії лише в першій декаді ХХІ століття внаслідок дії потужних соціолінгвістичних факторів – поділу колишньої сербохорватської або хорватськосербської літературної мови та підняття статусу української мови в рамках незалежної держави. Таке оформлення стало логічним продовженням попередніх етапів розвитку східнослов'янської, в першу чергу російської, лексикографії, здобутки якої тривалий час використовувалися при вивченні сербістики та хорватистики в Україні і були покладені в його основу.

За твердженням відомого російського сербіста В.П.Гудкова, «словники в більшості випадків є вірогідним відображенням літературномовної ситуації в певний період історії суспільства. В них втілюються і відображаються ... характерні риси і властивості літературної мови відповідного періоду, панівні уявлення про мовну норму та її варіювання» [3, 3]. У випадку словників перекладного типу в цьому контексті мова йде

вже не лише про дві літературномовні ситуації в певний період розвитку двох суспільств, а й про співставлення картин світу різних мов та пошук адекватних способів передачі специфічних мовних реалій.

В спеціальній лінгвістичній літературі загальноновизнаним положенням є те, що словник має освітню функцію, незважаючи на його вид, а лексикографічні праці створювалися у відповідь на потреби розвитку освіти і супроводжували його. Особливо це стосується словників перекладного типу.

Підвалини перекладної сербської лексикографії були закладені на початку ХУІІІ століття завдяки діяльності російських і українських вчителів, запрошених сербами з метою організації шкіл для сербських дітей. «Поява словників у сербів була обумовлена потребою вивчення іноземних мов. У першій половині ХУІІІ ст. в сербській школі використовувались головним чином російські навчальні книги – буквар Феодана Прокоповича «Первое учение отроком», граматика Мелетія Смотрицького, а також «Лексикон трызъчный, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище» Ф.П.Полікарпова. Навчальної літератури не вистачало і російські вчителі перенесли на сербський ґрунт звичну для російських шкіл того часу практику виготовлення рукописних посібників для вивчення іноземних мов» [3, 5]. Такий словник, «Лексикон немецкий и славеносербский», що знаменував собою зародження сербської лексикографії, переписаний 1741 року учнем Йованом Раїчем, майбутнім слухачем Київської Академії, видатним сербським істориком і літератором, зберігся до нашого часу. За висновком науковців, «оригінал цього словника був створений в перші роки діяльності у Воеводині російських вчителів, а укладачем його був вихідець з Росії, можливо, українець або білорус, що володів російською і церковнослов'янською» [3, 5].

Наявні російські та німецькі видання стали основою і для першого друкованого сербського словника, додатку до навчального посібника «Латинский буквар, содержащий начало учения и един краткий словник с преводом Славено-Сербским ради Сербских детей и всех, которые Латинскому языку учиться желают» (Венеція, 1766 р.) [3, 13].

Проте безпосередній початок розвитку російсько-сербської перекладної лексикографії пов'язаний, як і розвиток самої славістичної науки, і викладання живих слов'янських мов, - з іменем одного з перших російських славістів, українця за походженням (що, за свідченням сучасників, зіграло важливу роль при його призначенні завідувачем новоствореної кафедри славістики Московського університету), Осипа

Максимовича Бодяньського.

Інтерес до слов'янства сформувався у східнослов'янських наукових колах в атмосфері романтичного піднесення перших десятиліть XIX ст., коли в багатьох слов'янських землях в центрі уваги культурної громадськості опинився народ, його історія, національна самобутність, а шляхи розвитку літературних мов вели до реформування на народній основі. Сербська розмовна народна мова в цей час була фактично невідома російському науковому загалу, незважаючи на духовну близькість народів, роботу російських та українських вчителів у сербських школах, навіть тривалий період функціонування російської редакції старослов'янської мови в ролі сербської літературної. Так, вчитель О.Бодяньського у Московському університеті М.Т.Каченовський, котрий "жадібно збирав звістки про слов'ян і слов'янські літератури", писав 1817 р. у "Віснику Європи" щодо лексики "Німецького і сербського словника на потребу сербського народу в Корол. державах" (1790 – 1791): "ця мова, для нас малозрозуміла або й зовсім незрозуміла, - нинішня народнорозмовна сербська. Вона не очищена, не оброблена, не має своєї літератури" [3, 80]. Приблизно в цей же час у сербів Вук Караджич починає боротьбу за впровадження літературної сербської мови на народній основі – виходять друком його книжки – "Пјеснарица" (1814) та "Рјечник"(1818), де він описав граматику, зібрав основну лексику народної мови і сформулював положення літературномовної реформи. Такий революційний поворот не міг не посилити інтерес до сербської мови і культури.

Особисто з живими мовами сербів і хорватів О.Бодяньський зустрівся під час перебування у їх землях протягом 1839 – 1840 рр., коли і почав збирати лексику, більша частина якої впорядкована ним у неопублікований словник, що зберігається нині у особистому архіві О.М.Бодяньського під № 205 фонду 99 відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України [8, 40–41]. Рукописний російсько-сербсько-німецький словник, без назви, укладений згідно позначки автора 1839 року у Пешті за ідеографічним принципом. Всього виділено 33 тематичні групи, лексичний матеріал у них, переважно іменники, подається трьома колонками: російські слова, сербські та німецькі відповідники, граматичних приміток немає. Після переліку одиниць всіх тематичних груп йде детальний поділ прислівників, прийменників, сполучників, вигуків за значенням. Далі – під назвою "Особенные хорватские наречия", – прислівники, так само поділені на групи, а розрізнені слова, прислів'я, окремі вислови подаються суцільним списком [11]. Словник О.М. Бодяньського став першою спробою створення перекладного тематичного словника народної сербської мови

для східнослов'янського культурного простору, недоступною, на жаль, широкому науковому та освітянському загалу.

Завдяки розвитку славістики в університетах Росії, виходять друком «Сербско-русский словарь» П.Лавровського (1870) та «Дифференциальный сербско-русский словарь» Л.А.Мичатека (1903). Автори цих словників користувалися матеріалом широковідомого словника Вука Караджича (1852), що відображав лексичний склад сербохорватської мови середини ХІХ ст. [12, 5].

Першим перекладним словником у галузі сербохорватистики, виданим у Радянському Союзі, став «Сербохорватско-русский словарь» (1957 р.) видатного радянського славіста Іллі Ілліча Толстого. Його появу зумовили значні зміни у словниковому складі сербохорватської мови: «ввійшло багато нових слів та виразів, змінилось і розширилось значення окремих слів, вимерли багаточисленні турцизми, ...зменшилось значення сільськогосподарської лексики, велике місце зайняла лексика міська і промислова. ...особливо важливою стала необхідність вираження абстрактних понять. ... При укладанні реєстру слів метою було дати якомога більше слів, значення яких російському читачу важко віднайти етимологічно. В словнику прийнята сербська графіка. Він укладений на основі екавської норми літературної вимови. ... розрахований на російського читача з метою допомоги перекладачу при роботі над текстом неспеціального змісту та особам, які вивчають сербохорватську мову» [12, 5]. Це видання, крім 54 000 проакцентованих лексичних одиниць сучасної мови та застарілої лексики, широко представленої в класичній художній літературі, містить найважливішу граматичну інформацію по кожному слову, подає короткий огляд граматики сербохорватської літературної мови та таблицю творення неправильних форм дієслів. Завдяки цьому, опублікований вперше 1957 року та багаторазово перевиданий, він і сьогодні не втрачає свого значення. Для багатьох російських та українських студентів-сербохорватистів, журналістів, істориків, славістів-мовознавців та літературознавців він був і залишається основним лексикографічним джерелом під час вивчення сербохорватської, а нині сербської мови, та служить джерелом для нових лексикографічних розробок не лише російською, а й українською мовою.

Найавторитетніші російсько-сербохорватські словники другої половини ХХ ст. та початку ХХІ – «Русско – сербохорватский словарь» Слободана Івановича та Йосифа Петрановича – охоплює 40 000 слів сучасної російської мови, призначений для «перекладачів, викладачів і студентів, та для югославів, що вивчають російську мову» [4, 4] та «Руско –

српскохрватски речник» Боголюба Станковича, який став базою для створення у подальшому «Руско – српског речника» у 1998 р. [8]. Особливої ролі при вивченні лексики сербохорватської/хорватськосербської мови набув укладений за зразком найавторитетніших тогочасних європейських словників «Иллюстрированный словарь русский и сербохорватский» (1968) Браніслава Груїча [15], організований за тематичном принципом з детальними зображеннями предметів.

Крім вищезгаданих словників загального корпусу мов, до 90-х років, початку розпаду Югославії та соціолінгвістичного поділу сербохорватської літературної мови, з'являються, як у Радянському Союзі, так і у СФРЮ, перекладні словники меншого обсягу та спеціального призначення – «Основни руско-српскохрватски речник» Радмила Маросевича, Мілени Маросевич та Валентини Осипівни Можасвої (1985) – навчальний словник для іноземців, що вивчають російську мову, 4 000 слів з граматичними характеристиками і словосполученнями та урахуванням російсько-сербохорватських відмінностей у конструкціях; „Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski rječnik“ Іліяса Тановича – словник середнього обсягу (близько 15 000 слів), у іскавському варіанті сербохорватської літературної мови з короткою граматику російської мови та словником тематичного мінімуму для потреб щоденного спілкування, розуміння неускладнених текстів та їх перекладу [17]; «Російсько-хорватськосербський словник» Р.Полянца та С.Мадатової (1973) та інші.

Єдиний перекладний словник середнього обсягу з українською складовою був укладений видатним спеціалістом з української мови Аллою Петрівною Коваль у співпраці з хорватською професоркою Антицею Менац – „Ukrajinsko-hrvatski ili srpski rječnik, hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik“ [16].

Визначальними лексикографічними критеріями при відборі лексичних одиниць для цих словників були частотність вживання слова у тогочасному мовленні, актуальність позначуваного поняття, можливість сполучування з іншими словами та стилістична нейтральність [17, 5].

На нинішньому етапі розвитку лексикографії при роботі над серйозними двомовними перекладними словниками враховуються основні сучасні принципи підбору і представлення мовного матеріалу, які повинні задовольнити різноманітні комунікативні потреби і рівні знань користувача. Сучасний двомовний загальний словник має дві функції – пасивну (рецептивну) та активну (продуктивну) і для однієї, і для другої мови. Саме такий підхід, на нашу думку, має застосовуватися при

підготовці однотомних українсько-сербського та українсько-хорватського словників у майбутньому.

Серію термінологічних перекладних словників на лексикографічних засадах, визначальних для спеціальної лексики започаткували «Сербохорватско-русский политехнический словарь» (1967) та «Краткий сербохорватско-русский и русско-сербохорватский политехнический словарь» (1971).

На сучасному рівні наукових досягнень значний лексикографічний досвід багатьох мовознавчих центрів, зокрема Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, формується у зв'язку з укладанням перекладних термінологічних словників різних напрямів природничої і гуманітарної, зокрема – філологічної сфери.

У процесі підготовки термінографічних праць такого типу слід наголосити на кількох з її ключових етапів, принципів для підтримання сучасної словникової практики – інвентаризації відповідних лексем, перекладній семантизації підбраної термінологічної лексики, урахуванні старіння науково-технічної інформації, ідентифікуванні структури функціональних слів і їх найадекватнішому еквівалентному іншомовному відтворенні при загальній відповідності усталеним термінологічним стандартам, упорядкуванню термінів із фіксуванням їх системних відносин, оптимізації дефініцій словникової статті, дотриманні вимог до так званої композиції словника тощо. Усі вони певною мірою регламентаційно пов'язані з усталеними у багатьох європейських країнах стандартами ICO, зокрема ISO 704:2000 (Terminology Work – Principles and Methods), ISO 12620:1999 (Computer Applications in Terminology – Data Categories), ISO 2788-1986 (Documentation - Guidelines for the Establishment and Development of Monolingual Thesauri), ANSI/NISO Z39.19-2003 (Guidelines for the Construction, Format, and Management of Monolingual Thesauri); ANSI/NISO Z39.19-2005 (Guidelines for the Construction, Format, and Management of Monolingual Controlled Vocabularies), а також із чітко визначеним переліком типів джерел термінів [1]. Між тим і зазначену заданість кожна національна наукова практика варіює і збагачує відповідно до відомої ментальної та культурної специфіки і, безперечно, до мовних конвенцій, усталених у тій чи іншій предметній сфері при відповідному відтворенні поняттєво-термінологічного апарату.

Мотивація активізування словникової роботи у даному випадку може водночас проілюструвати методологічний і концептуально-теоретичний план цього термінографічного напрямку.

Згадаймо передусім вагомий поліфункціональний фаховий доробок,

який і викликає інтерес, так би мовити, заохочує до наукового пошуку, і дозволяє здійснювати його на значному науковому ґрунті, у широких дослідницьких берегах зі збереженням правомірності й прикладної ефективності отриманих результатів.

Не можна залишати поза увагою і вплив суспільного дискурсу, у контексті якого, «... рух до нових еволюційних результатів призводить до ситуації, коли нові досягнення не «вкладаються» в усталену систему наукових понять і термінів, виникає потреба її удосконалення» [5, 17].

У свою чергу, відповідно до зростання обсягів зберігання, переробки й поширення наукової інформації, а також збільшення ареалу її обігу, безперечно підвищується значення їх лінгвістичного забезпечення – «наукової мови» як засобу організації і передачі знань.

Особливими потужними імпульсами інтенсифікування досліджень із термінологічної лексикографії реалізувалися попередні розробки й досягнення колективів Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні, Інституту української мови, учасників створених при Президії Академії наук України Словникової комісії і Комітету наукової термінології, а також Термінологічної комісії з природничих наук при Національному університеті ім. Т.Шевченка, Термінологічної групи при Чернівецькому державному університеті, Видавничо-термінологічної комісії при Львівській політехніці, багатьох вітчизняних і зарубіжних термінографів.

Згадані осередки презентували низку концептуальних засад проектування відповідних лексикографічних праць, принципів формування оперативного корпусу й раціонального опису спеціальної лексики з урахуванням перспектив подальшого увиразнення інвентаризаційної функції при збільшенні обсягів праць, визначення «понятійного поля» лексем, механізму зіставлення обсягів понять у різних мовах, параметрів урахування варіювань значень окремих термінів у різних текстах, зокрема, в діяхронному зрізі, що загалом враховано у сукупному досвіді вирішення проблеми відокремлення концептуального змісту спеціальної лексики від лексики загального ужитку [2], подолання семіотичного бар'єру при добиранні відповідних іншомовних еквівалентів.

Слід зауважити й на поширеній у сучасній практиці гармонізації термінологічної лексики, котра передбачає обов'язкове урахування таких властивостей термінолексем як багатозначність і синонімія (за умови наведення виключно поширених синонімів, крім архаїзмів, діалектизмів, професіоналізмів вузького вживання) – наведену практику пов'язують передусім із британським стандартом BS 1755:1951 [1] і, безумовно, послідовність у поданні термінів-словосполучень. Важливу роль відіграла й

додаткова дидактична конкретизація лексикографічних параметрів, котрі реалізують основні типологічні словникові функції: систематизаційну, довідкову, навчальну й нормативну у певній функціональній моделі, а також розробка специфічних електронних інформаційних джерел, що розкривають логіко-понятійну систему мови відповідних тематичних сфер, котрі можуть реалізовуватися на різних ментальних рівнях.

Принципову роль відіграла, зокрема, й розроблена у зв'язку з загальним активним і плідним піднесенням термінографічної праці концептуальна основа упорядкування і нормалізації власне української наукової термінології, закріпленої у реальній практиці вживання термінів у науковій і навчальній літературі, що на загальному рівні узгоджено з забезпеченням обігу невластивих українській мові елементів і відновленням її питомих рис на засадах мовного пуризму [12].

Зазначена активність, поряд з іншим, посприяла увиразненню так званої термінографічної конвенції, у зіставленні з якою можуть постулюватися й подальші кроки на цьому науковому шляху.

Таким чином, вписаність перекладних термінологічних словників у лексикографічну тенденцію, посилену загальним філогенезом, розкриває логіку концептуальних здобутків і перспектив, демонструє розширення кола лексикографічно опрацьованих галузей знань, оформлення нового досвіду в ствердженні евристичних функцій терміносистем і їх втілення у термінографії.

Посилення динаміки продукування словникових видань, у тому числі перекладних термінологічних проектів, виявляється невинновипадковим на тлі загального еволюціонування галузі, дозволяє виокремити важливі акценти наступного дослідницького доробку й очікувати актуальні наукові звершення на лексикографічній ниві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Адельханян Г.Р.* Методологические принципы отбора источников и становления терминологического корпуса предметной области знания «международное право» // <http://www.russisches-haus.de/artikelansicht.php?aid=49&lang=de>;
2. *Гринёв С.В.* Введение в терминоведение. – М., 1993;
3. *Гудков В.П.* Сербская лексикография ХУШ века. – М., 1993;
4. *Иванович С., Петранович И.* Русско-сербохорватский словарь. 5-е изд. – М.: Русский язык, 1981;
5. *Кантор И.М.* Педагогическая лексикография и лексикология. – М., 1968;
6. *Краткий сербохорватско-русский и русско-сербохорватский политехнический словарь.* – М., 1971;
7. *Речник руско-српски, српско-руски / Бранислав Грујић, тематске табеле Маријана Срђевић.* – Цетиње: Обод; Београд: Предраг и Ненад, 2007;
8. *Рудяков П. О.* Бодянський і хорватська культура// Радянське літературознавство. –1983. – № 7;
9. *Руско-српски*

речник / у редакції Б.Станковића. – Друго исправљено и допуњено издање - Нови Сад: Будућност/Матица Српска – М.: Русский язык, 1998; **10.** Русско-сербскохорватский словарь / под редакцией Б.Станковича. – М. – Нови Сад, 1988; **11.** Сербохорватско-русский политехнический словарь. – М., 1967; **12.** *Симоненко Л.О.* Роль Національної академії наук у розбудові української наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.О.Симоненко. – К., 1998; **13.** *Стеблина-Рудякова Л.М.* Тематичний словник сербської мови О.Бодянського // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – Вип.11. – К., 2010; **14.** *Толстой И.И.* Сербскохорватско-русский словарь. 5-е изд. – М.: Русский язык, 1982; **15.** *Grujić B.* Rječnik u slikama – ruski i srpskohrvatski. – Beograd: Grafos – Zagreb: Naprijed, 1968; **16.** *Menac A., Kovalj A.P.* Ukrajinsko- hrvatski ili srpski rječnik - Hrvatsko ili srpsko – ukrajinski rječnik. – Zagreb: Liber, 1979; **17.** *Tanović I.* Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski rječnik. 3.izd. – Sarajevo: Svijetlost, 1990.

Трофімкіна О.І., Фаріна Є.М. (Санкт-Петербург, Російська Федерація)
Дипломатическая терминология сербского языка

У даній статті розглядається дипломатична термінологія сербської мови. Метою статті є семантичний аналіз дипломатичної лексики сербської мови періоду другої половини ХХ століття та початку ХХІ і побудова типових словникових дефініцій для її лексикографічного представлення. Актуальність теми обумовлена недостатньою вивченістю проблеми в російській і сербській лінгвістиці.

Ключові слова: дипломатія, термінологія, мова, семантика, сербський.

В настоящей статье рассматривается дипломатическая терминология сербского языка. Целью статьи является семантический анализ дипломатической лексики сербского языка периода второй половины XX века и начала XXI и построение типовых словарных дефиниции для её лексикографического представления. Актуальность темы обусловлена малой изученностью проблемы в русской и сербской лингвистике.

Ключевые слова: дипломатия, терминология, язык, семантика, сербский.

This article is about the diplomatic terminology of the Serbian language. The purpose of this paper is semantic analysis of the Serbian diplomatic language during the second half of the XX century and the beginning of XXI and building types of dictionary definition for its lexicographic representation. Relevance of the topic due to poor knowledge problems in Russian and Serbian linguistics.

Key words: diplomacy, terminology, language, semantics, Serbian.

Дипломатія — средство осуществления внешней политики государств, представляющее собой совокупность практических мероприятий, приемов